

ADELA PTIČAR
Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 808.62:801.5
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12/1984

NEPOZNATI LANOSOVIĆ

Marijan Lanosović (1742-1812) objavio je dvije gramatike i jedan lekcionar. U rukopisu je ostavio oko 1300 stranica rječničke građe. Objavljeni dio njegova djela još je uvijek vrlo slabo istražen, a neobjavljena građa gotovo je sasvim nepoznata. Međutim, to djelo nije tako minorno kako bi se moglo zaključiti po njegovu vrednovanju u našoj književnopovijesnoj literaturi, pa se upozorava na neke sastavnice toga djela koje bi trebalo proučiti.

Govoriti o Marijanu Lanosoviću (1742-1812) opravdano je najmanje s dva razloga: prvi je od njih književnopovijesni i jezičnopovijesni, jer se radi o vrlo slabo poznatom piscu, u literaturi tek spominjanom, i to najčešće u vezi s drugim nekim problemima,¹ a ne zbog njegova djela sama; drugi je razlog sociolingvistički - on pripada, sa stajališta formiranja hrvatskoga jezičnoga standarda, jednom izuzetno važnom području i vremenskom razdoblju.

Dok je 18. stoljeće u Slavoniji ocijenjeno kao prilično neplodno i literarno bezvrijedno, uz vrlo male izuzetke,² najnovija su jezična istraživanja³ pokazala da su upravo ti pisci, uz još neke, kao što su Kačić ili Grabovac, bili nosioci stvaranja i oblikovanja jezičnoga standarda u Hrvata. U svjetlu takvih istraživanja mnoge su pojave dobile jasnija tumačenja: iako prvi tekstovi u Slavoniji potječu tek iz sredine 18. stoljeća, to nisu početnički tekstovi, nego su oni odraz jedne višestoljetne kulture⁴ - pokazalo se da veze s tom kulturom nisu samo na razini tematskoga ugledanja "provincijalnih" pisaca u svoje

¹ Spominje se njegovo sudjelovanje u komisiji za uređenje pravopisa 1783. i 1784. (J. Krmpotić, M. Lanosović, J. Stulli i A. Mandić, predsjednik).

² Usp. J. Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU, 368, Zagreb 1975.

³ D. Brozović, *Standardni jezik*, MH, Zagreb 1970; isti, *O početku hrvatskog jezičnog standarda*, Kritika, 10, Zagreb 1970; isti, *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 3, Zagreb 1975.

⁴ S. Babić, *Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji*, Prilozi Simpozija Slavonska vojna krajina, Godišnjak ogranka MH Vinkovci, 6, 1968; R. Katičić, *Slavonski pabirci*, Kritika, 17, Zagreb 1971.

dubrovačke uzore nego je jezična povezanost mnogo čvršća i češća nego što se to činilo do prije petnaestak godina kada je svaki pisac promatran kao izdvojena pojava a slavonska književnost kao isključivo regionalna. "Nekijeh pisaca nijesam htio upotrijebiti, jer ne pišu dosta čisto slavonski, bilo što ne znaju dovoljno jezika... bilo što miješaju više ili manje druga narječja sa slavonskijem (na pr. Došen, Ivanošić, Švear)"⁵ kaže T. Maretić u svom poznatom radu o slavonskim piscima toga vremena, no danas znamo da je to vrlo pojednostavljeno gledanje i tek bi za svakoga od njih trebalo utvrditi kada se doista radi o neznanju a kada o kakvu svjesnu naporu u traženju najboljega jezičnoga izraza, pogotovo kada znamo da nasuprot njima postoje i takvi pisci koji nisu bili Slavonci a pokušavali su pisati prema slavonskom jezičnom uzusu, pa čak i u tematskom pogledu priključiti se slavonskim autorima (Milunović, Muliš, Štefanac, Krmptić). Ta međusobna približavanja u 18. stoljeću dobila su danas sasvim druga tumačenja od onih u Maretića.

Kao osobito obilježje kulturnoga djelovanja u Slavoniji u 18. stoljeću mogla bi se istaknuti okrenutost jezičnim proučavanjima. Jezičnoga su karaktera i neka djela iz prve polovice stoljeća, ali dok su "abecevice"⁶ nastale iz puke potrebe za opismenjavanjem u kulturno zaostalaj sredini, već je rječnik M. Jakobovića iz 1710.⁷ rezultat ozbiljnijega napora. U drugoj je polovici stoljeća dosta djela koja se jezikom bave neposredno. Izišle su čak četiri gramatike, Tadijanovićeve *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u njemački jezik* 1761, Reljkovićeve *Nova slavonska i nimačka gramatika* 1767. (1774², 1789³) i Lanosovićeve *Uvod u latinsko riči slaganje s nikima nimačkoga jezika bilježkami* 1776. i *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache* 1778. (1789², 1795³). Dvije od tih gramatika, dakle, izišle su u čak po tri izdanja što može biti dobar pokazatelj kakvo je zanimanje bilo za takva djela.

Marijan Lanosović autor je dviju od tih gramatika. Njegov rad i djelo nisu bili tako minorni u vrijeme dok je stvarao, niti su bili bez odjeka u budućnosti kako se to čini po njegovu vrednovanju u našoj književnopovijesnoj i jezičnopovijesnoj literaturi. Znanstveni skup koji je o tom gramatičaru, leksikografu, književniku, teološkom i pravnom piscu održan u Slavonskom Brodu 1982. pokušao je to popraviti i potpunije prikazati toga slabo znanoga autora; danas tako imamo potpune biografske podatke,⁸ poznate su okolnosti u kojima je djelovao i širina područja kojima se bavio - stvoreni su preduvjeti da se njegovo djelo, o kojemu se govori još uvijek uglavnom na razini općih podata-

⁵ T. Maretić, *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU, 180, str. 148.

⁶ T. Matić, "Abecevice" iz XVIII. vijeka za analfabe u požeškom kraju, Vrela i prinosi, 8, Sarajevo 1938.

⁷ Radi se o rukopisnom hrvatsko-latinskom rječniku na 452 stranice i s oko 8000 natuknica, kome je uzor bio Habdelićev *Dikcionar*; usp. M. Kosor, *Najstariji slavonski dikcionar*, Rad JAZU, 315.

⁸ Detaljni biografski podaci mogu se naći u radu *Marijan (Stjepan) Lanosović* V. Frkina, Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa o Marijanu Lanosoviću, Slavonski Brod 1985, str. 21-26.

ka, temeljito upozna. Idućih nekoliko natuknica treba da pokažu što možemo u njegovim djelima naći i nacrt su onoga što bi trebalo proučiti.

Objavio je dvije gramatike i jedan lekcionar. Prvo mu je djelo gramatika, početni priručnik za učenje latinskoga jezika *Uvod u latinsko riči slaganje s nikima nimačkoga jezika biličkami* objavljeno u Osijeku 1776. Taj je priručnik preradba gramatike isusovca Emanuela Alvaresa objavljene prvi put u Lisabonu 1572, a koja je bila obligatan udžbenik latinskoga jezika u isusovačkim školama više od dva stoljeća. Koncepcija Lanosovićeve gramatike pokazuje da je najvjerojatnije poznavao zagrebačke preradbe toga djela iz 1750⁹, 1763¹⁰, i 1772¹¹, ali i Ljubušakovu preradbu iz 1713¹², ali za razliku od njih čitav je tekst pravila u Lanosovića hrvatski, a i inače pokazuje priličnu samostalnost, osobito u nekim dijelovima (npr. riječi s deklinacijom), u odnosu na prijedloške. Zanimljivo je da je Lanosović prvi koji prevodi sve termine i za svaki latinski termin ima adekvatan hrvatski, a adaptiranih latinskih termina uopće nema (kao npr. Ljubušak ili Reljković).

Terminološki sustav najzanimljivija je razina te gramatike i mnogo govori o njegovu stavu prema našoj jezikoslovnoj tradiciji. Tako se može utvrditi da je sigurno poznavao Ljubušakovu gramatiku¹³ (ima npr. njegove termine: akovljiv = pogodbeni, brojljivo ime = broj, naredljiv = redni, a termine koje prije Ljubušaka nalazimo i u Babića, kao jednostruki broj = jednina, nesvršena rič = nesvršeni glagol, možda je uzeo posredno od Ljubušaka), poznavao je Della Bellu (ima izvođenje = deklinacija, nesopstven = bezličan) i Reljkovića (broj/kao vrsta riječi/, ciloprošasto vrime = pluskvamperfekt, jednostavni broj = jednina, međumetak = uzvik, neznan = srednji /o rodu/). Lanosović ima i termina koje nalazimo npr. i u Mikalje i Della Belle (čineći = aktivan), Ljubušaka i Reljkovića (došasto vrime = buduće vrijeme, muško pokolenje = muški rod, nesvršeni način = infinitiv; prva dva termina ima i Babić), ali i takvih koji su duboko ukorijenjeni u našoj jezikoslovnoj tradiciji pa dolaze od Vrančića preko Kašića, Mikalje, Della Belle, Jambrešića, Ljubušaka, Reljkovića (npr. glasovito slovo = vokal), ili od Vrančića preko Mikalje i Della Belle (sopstvo = lice), od Mikalje preko Babića, Ljubušaka i Reljkovića (ime = riječ s imenskom deklinacijom, način/u konjugaciji/), te se ne može uvijek sa sigurnošću utvrditi od kojega je autora uzeo neki termin. No pouzdano je da je naše jezikoznanstvo vrlo dobro poznavao, da je birao one termine za koje je mislio da su najprikladniji, ali ih

⁹ M. Alvarez, *Institutionum grammaticarum libri I, Pars 3*, Zagrabiae 1750.

¹⁰ M. Alvarez, *Principia seu Rudimenta grammatices ex Emmanuelis Alvari*, Zagrabiae 1767.

¹¹ M. Alvarez, *Institutionum grammaticarum libri I, Pars 3*, Zagrabiae 1772.

¹² L. Šitović, *Grammatica Latino-Illyrica*, Venetiis 1713.

¹³ Podaci o terminologiji uzeti su iz ovih radova: T. Maretić, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*, Rad JAZU, 243, Zagreb 1932; R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969; D. Raguž, *Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvaresove latinske gramatike (T. Babića iz 1712. i L.Š. Ljubušaka iz 1713)*, *Filologija*, 10, Zagreb 1982. Gramatički termini iz Reljkovića i Lanosovića citirani su prema originalu. Za ilustraciju se navodi samo po nekoliko termina iz svake kategorije.

je i sam stvarao za one gramatičke kategorije za koje nije našao hrvatski termin ili on nije postojao (dioništvo = particip, Ljubušak dionstvo, dopuštenje = dopusna rečenica, dovršak, izalazak = nastavak, dočetak, neizvodljiv = indeklinabilan, neuredan = nepravilan itd.).

Drugo Lanosovićevo tiskano djelo, gramatika *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*¹⁴ (Osijek 1778), pisana je za strance koji uče "slavonski" i ima osim gramatičkoga dijela rječnik na osamdesetak stranica (njemačko-hrvatski u prva dva izdanja i nešto manji njemačko-hrvatsko-mađarski u trećem), te kratak konverzacijski priručnik (12 razgovora), više primjera pisama za različite prigode i titulaturu za naslovljavanje pisama.

Evangelistar ilirički (Budim 1794) u našoj povijesti književnosti postoji samo kao bibliografski podatak,¹⁵ iako bi to djelo moglo biti dragocjen prilog našoj povijesti jezika i leksikografiji. Maretić ga nije uzeo za izvor u radu o jeziku slavonskih pisaca upravo zbog onih osobina (jer ne piše "dosta čisto slavonski") koje danas smatramo vrlo važnima: njima se uključio u red pisaca koji su bitni za razumijevanje stvaranja hrvatskoga standarda. Stoga bi trebalo proučiti jezik toga lekcionara i vidjeti kakav je doista Lanosovićev doprinos u tom smislu.

U ovome pokušaju da Lanosoviću damo dostojnije mjesto u našoj kulturnoj povijesti trebalo bi spomenuti i to da je on bio vrlo cijenjen od svojih suvremenika, a i na početku 19. stoljeća kao vrstan poznavalac narodnoga jezika. *Evangelistar* je izvor Katančićevu *Pravoslowniku*,¹⁶ I.A. Brlić služio se sa sva tri izdanja njegove gramatike,¹⁷ ona je bila pomoć u izradi *Rukoslovnika* iz 1840.¹⁸ i Babukićeve slovnice iz 1836.¹⁹

Promatrajući danas Lanosovićevo djelo mogli bismo zaključiti da bi njegov najveći doprinos mogao biti u leksikografiji, a ni jedno njegovo djelo nije uvršteno u Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU kao izvor. Osim rječnikā koji se nalaze kao dodatak objema gramatikama, trebalo bi iskoristiti i leksik *Evangelistara*. Tome svakako treba dodati i nedavno pronađene rukopisne rječnike²⁰ M. Lanosovića. Radi se o 614 listova

¹⁴ Usp. B. Tafra, *Lanosovićeve "slavonska" gramatika*, Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa o M. Lanosoviću, Slavonski Brod 1985, str. 179-192.

¹⁵ U povijest hrvatskoga lekcionara smjestio ga je J. Fućak (*Lanosovićev evangelistar*, Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa o M. Lanosoviću, Slavonski Brod 1985, str. 137-142).

¹⁶ J. Hamm, *Matija Petar Katančić, njegova djela i njegov dijalekat* (disertacija u rukopisu), Zagreb 1934, str. 39.

¹⁷ Usp. Ignaz Al. Berlić, *Gramatik der illirischen Sprache*, Agram 1842, str. VI.

¹⁸ Richter-Ballmann-Fröhlich, *Nemačko-ilirski i ilirsko-nemački rukoslovnik*, Beč 1840; u drugom dijelu, str. IX, Fröhlich kaže: "... slovnice ilirske G. Berlića i Lanosovića ... su mi mnogo pomagali".

¹⁹ V. Babukić, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Danica ilirska, Zagreb 1836, br. 15, str. 60, kaže: "... zato si za dužnost deržim ovdě očitovati, koje sam najpače među ostalimi izvore upotřebil: Narječja ilirskog: a) Relkovića i b) Lanoševića gramatiku".

²⁰ Pronašao ih je V. Frkin u Franjevačkom samostanu u Slavonskom Brodu.

leksikografskih bilježaka, dva sveska četverojezičnoga njemačko-hrvatsko-latinsko-talijanskoga (oko 1300 stranica) i jednom svesku njemačko-hrvatsko-latinsko-mađarskoga rječnika (oko 300 stranica). Kakva je to građa znalo bi se tek nakon cjelovita ispisa tih bilježaka i rječnikā,²¹ ali da ta golema leksikografska ostavština nije beznačajna vidi se po jedinom sloju koji je istražen. I. Šugar proučio je svu botaničku građu u rječnicima²² i došao do neobično zanimljivih rezultata koji govore o Lanosoviću kao izuzetno obrazovanu čovjeku²³ - on je poznavao najsuvremeniju botaničku literaturu i provevši Linnéovu binarnu nomenklaturu bio prvi naš leksikograf koji je biljke počeo tumačiti na razini vrste, a ne samo roda kao leksikografi do njega (a neki i poslije njega, npr. Stulli). Utvrdio je također da je Lanosović i skupljao narodne nazive biljaka te zaključuje: "Vrijednost botaničke građe u Lanosovićevim rukopisima leži upravo u tome što je, premda je nastala četrdesetak godina nakon objavljivanja znamenitih Linnéovih djela, kojima je konačno unesen red u dotada veoma zamršenu botaničku nomenklaturu i sistematiku, pisana u skladu s predloženim Linnéovim sustavom, te u pogledu latinske nomenklature ne zaostaje mnogo za stotinjak godina kasnije objavljenim Šulekovim imenikom bilja."²⁴ Takva superlativna ocjena poticaj je za istraživanje ostalih sastavnica rječnika i vrlo je vjerojatno da njegov prilog našoj leksikografiji ne bi bio beznačajan.

Ovom kratkom prikazu onih Lanosovićevih djela koja su lingvistički relevantna²⁵ cilj je bio da pokaže da se ne radi o autoru koji je zanimljiv samo povijesno i kulturološki; on pripada onim našim piscima 18. stoljeća koji su svojom okrenutošću jezičnim proučavanjima i svom stavu prema jezičnoj tradiciji bitno utjecali na smjer našega jezikoslovlja i tako pripremili ona znamenita zbivanja u doba ilirizma. Stoga njegovo djelo dopire i do naših dana.

²¹ Usp. V. Putanec, *Lanosovićevi rukopisni rječnici*, Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa o M. Lanosoviću, Slavonski Brod 1985, str. 219-226.

²² I. Šugar, *Značenje botaničke građe u Lanosovićevim rukopisima za hrvatsku botaničku nomenklaturu*, Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa o M. Lanosoviću, Slavonski Brod-1985, str. 269-276.

²³ Slično su o njemu na spomenutom skupu govorili i I. i B. Penzar, koji su proučavajući meteorološku problematiku u njegovim latinskim kronikama zaključili da u opisima prirodnih pojava i vremenskih prilika nipošto nije diletant, nego ih je opisivao vrlo stručno i vodio zapravo meteorološki dnevnik.

²⁴ I. Šugar, *n. d.*, str. 272.

²⁵ Bibliografiju ostalih djela vidi u: F. E. Hoško, *Franjevačka visoka filozofska škola u Slavonском Brodu*, Nova et vetera, god. XXVII, sv. II, Sarajevo 1977; V. Frkin, *n. d.*

Summary

UNKNOWN LANOSOVIĆ

This paper discusses the importance of Marijan Lanosović, the writer of two grammars, one lectionary and some lexicographical works. His place in the history of Croatian language is expounded.